

EMLÉK SZATMÁRRÓL – EMLÉK FODOR FERENC RÓL

AZ EMLÉKEZÉS ÉS AZ IDENTITÁS FÖLDRAJZA FODOR FERENC:
„SZATMÁR FÖLDJE, SZATMÁR NÉPE, SZATMÁR ÉLETE” CÍMŰ MŰVÉBEN

STEVEN JOBBITT

REMEMBERING SZATMÁR, REMEMBERING HIMSELF: THE GEOGRAPHY
OF MEMORY AND IDENTITY IN FERENC FODOR'S
“SZATMÁR FÖLDJE, SZATMÁR NÉPE, SZATMÁR ÉLETE”

Abstract

This paper employs postmodern theory to examine the complex existential relationship between memory and the negotiation of identity during the early communist period in Hungary. Suggesting that Ferenc Fodor's unpublished 1952 manuscript “*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” can be read in two ways, the article begins with an analysis of his “underground” study as a geographical retreat into conservative-nationalist memory. It concludes by suggesting that his work on Szatmár can be seen as an integral component of a much larger autobiographical project, one which may have been fuelled in part by fears that he would be seen as accommodating the new regime by publishing a handful of geographical studies during the 1950s. Though Fodor was no doubt sincere in his efforts to preserve the memory of a city that had been lost to Hungary as a result of the nation's defeat in World War I and then again in World War II, a close reading of his published socialist-era scholarship and his unpublished private papers suggests that, in his attempts to remember Szatmár, he was also attempting to construct, and ultimately preserve, a proper memory of himself as a sincere Hungarian nationalist whose values and identity had by no means been compromised by his attempts to remain academically relevant under the new regime.

Keywords: Fodor Ferenc, Szatmárnémeti, conservative-nationalist geography, memory and identity under communism.

Bevezetés

Fodor Ferenc 1952-ben fejezte be Szatmárnémeti földrajzának, „életrajzának” megírását. A 325 oldalas „*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” című, szubjektív-önelemző hangvételű írás egy elvesztett város emlékét kívánta felfrissíteni. Szatmárnémetit az 1920-as trianoni békediktátum szakította el Magyarországtól; majd a város a második világháború éveiben visszatért Magyarországhoz, de csak átmenetileg: a háborús vereséget követően ismét Romániához csatolták. FODOR FERENC abban bízott, hogy a város történeti és földrajzi fejlődésének feltárásával, alapvetően magyar karakterének gondos bemutatásával örök helyet biztosíthat Szatmárnak a magyar nemzeti öntudatban. Így fogalmazott kéziratának bevezetésében: „*Szatmár élete bennem a feltörő ifjúkori emlékezet forróságával sürgetett, hogy érzékeljem és tegyem másoknak is érzékelhetővé*” (FODOR F. 1954a: 2). Fodor úgy vélte, hogy a kommunisták valószínűleg nem értékelik az erőfeszítéseit, de majd az erkölcsös, nemzetét szerető (és nemzetét építő) jövőbeli generációk értékelni fogják.

Fodor, aki ifjúságának személyiségformáló éveit töltötte Szatmárban, magyarként és tudósként is sürgető késztetést érzett, hogy a város alapvető „magyarságát” bizonyítsa, egyúttal pedig igazolni szeretne volna azokat az összekapcsolódó történeti és földrajzi faktorokat is, amelyek ezt a földet a magyar néphez, illetve a magyar népet ehhez a földhöz kötik (FODOR F. 1954a: 1). Ahogy később az „*Életem eseményei*” című kéziratban maradt önéletrajzi írásában megfogalmazta: a századfordulón a szatmári katolikus gimnáziumban kapta az első alapvető képet a magyarság és Magyarország összetett erkölcsi, lelki és

materiális alkatáról, és ami még fontosabb, a gimnázium segítette elő személyiségének kiformalódását (FODOR F. 1959: 4). Egy fél évszázaddal később, amikor Szatmárnémeti beláthatatlan időre „román elnyomói” kezére került, és amikor már a saját egészsége is megrendült, Fodor úgy érezte, meg kell írnia a város „életrajzát”: a saját maga számára, a magyar földrajztudomány számára és ezen keresztül a magyar nemzeti emlékezet számára is.

Fodor nem bízott abban, hogy a szatmári táj magyar lakossága megvédi és megőrzi Szatmár „igazi” emlékét, és megrémült a városi levéltár szétdőlt állapotától. Ezért kötelességének érezte (és erre hivatkozva egyúttal igazolta is magát), hogy munkája során bőven merítsen fiatalkori emlékeiből, biztosítva azt, hogy a város az olvasói képzeletében is tovább éljen (FODOR F. 1954a: 2). Azaz Fodor úgy mutatta be önmagát, mint akinek a helyzete ideális Szatmár „életrajzának” megírásához. Kiemelte az erkölcsileg szilárd szubjektum fontosságát, akinek kötődése a földhöz és a néphez nemhogy akadályozza egy adott hely pontos „életrajzának” a megírását, hanem inkább elősegíti azt. Így fogalmazott: „*Minden életrajz két gyökérből táplálkozik, magából a vizsgált életből és a vizsgáló életéből. Ha a két élet rokon, az élet-kutatás közelebb juthat a hű képhez.*” Tudatosan „beleírva” önmagát is az általa megteremtett történeti földrajzi narratívába, azt vallotta: „*Egy táj életét is csak úgy tudjuk értelmünk számára fölépíteni, ha a kutató magának a tájnak szellemi szülőte.*” (FODOR F. 1954a: 2). Bevallva, hogy tanulmánya hamisítatlan szubjektív elemeket tartalmaz, így védekezett: „*Ha a széttagolt, halott élet helyett élő életet akarunk ábrázolni, ezt az életet szubjektíven is érezniünk kell, bennünk kell legyen magának a tájnak 'lelke'. Csak így szintetizálhatjuk életrajzát.*” Fodor természetesen arra is utalt, hogy „*idegen is szét-elemezheti a táj természetét, egyenkint belepillanthat természeti jelenségeibe, még emberi történelmének mozzanataiba is*”, ugyanakkor saját „életrajzírói” legitimitását hangsúlyozta azzal, hogy az ilyenfajta kutatás elkerülhetetlen velejárója, hogy „*boncolásával megöli benne az életet*” (FODOR F. 1954a: 2).

Fodor meggyőződése, hogy ő, és talán egyedül ő lesz képes életre kelteni a „magyar életet” Szatmárban, abból a szintetikus földrajzi megközelítésből fakadt, amit Fodor TELEKI PÁL és más geográfusok hatására alakított ki. Ez a szintetikus földrajzi szemlélet párhuzamba állítható a szellemtörténet eszméjével, amelyet a két világháború között a történész SZEKFI GYULA népszerűsített (és amely kétségkívül inspiráló hatással lehetett Fodorra is). A szellemtörténet egyik célja volt, hogy túllépjen a liberális korszak ún. „objektív” megközelítéseinek szellemi és erkölcsi szegénységén – nem véletlen, hogy legnagyobb támogatói, pl. KLEBELSBERG KUNO és HÓMAN BÁLINT a Trianon utáni Magyarország neonacionalizmusának egyik sarokköveként tekintettek rá (SZEKFI GY. 1935, HÓMAN B. 1932). Míg a magyar tudományos életet a századfordulón meghatározó liberális-pozitivisták felfogás arra a gondolatra épült, hogy – ahogy WILLIAM EVERDELL (1997: 15) írta – „*tartsuk távol a kísérteteket a tudomány gépezetétől*”, addig a szintetikus megközelítés éppen ezeket a szubjektív kísérteteket akarta újra meghívni a magyar történelembe és földrajzba. (Legalábbis annyiban, amennyiben ezek képesek lehetnek feltámasztani és életre kelteni a magyar tudományosság mítoszoktól megfosztott – és így szellemileg bénult – módszereit.)

Másrészt viszont azon túl, hogy életet leheljen Szatmár mint „autentikus” magyar hely emlékébe, Fodor „bujkáló” kézírata egy sokkal személyesebb erőfeszítést is szolgáltat: önmagának is emléket kívánt állítani. „*1948 után Fodor Ferenc részbeni tudományos 'felejtésére' került sor*” írja HAJDÚ ZOLTÁN (2006: XI). Fodor annak tudatában, hogy élete is a vége felé jár, sok időt és energiát szentelt olyan tudományos és önéletrajzi vállalkozásoknak, amelyek egyik célja az volt, hogy megteremtse és végérvényesen megőrizze „valódi” emlékezetét. Ez az „emlékezet” kettős célt szolgált: egyrészt idealizált konzervatív-nacionalista fényben mutatta be őt, másrészt ezzel igyekezett elkerülni, hogy később esetleg valaki az új rendszerhez való alkalmazkodással vádolhassa meg, lévén az 1950-es évek-

ben is publikált tanulmányokat. (Ez azért is lett volna kínos, mert a háború előtt Fodort több kortársa bírálta magánleveleiben amiatt, hogy „*elvtelen csodálattal*” tekint Telekire, „*lohol a kegyelmes úr után*” [HAJDÚ Z. 2006: XXXIX]).

Abból kiindulva, hogy Fodor kiadatlan kézírata kétféle módon is olvasható, tanulmányomban először arra teszek kísérletet, hogy FODOR FERENC II. világháború utáni munkájában a földrajz és a nemzeti emlékezet közti kapcsolatokat vizsgáljam, majd bemutatom, hogyan illeszkedik szervesen Fodor Szatmárról szóló földrajzi „életrajza” egy sokkal nagyobb önéletrajzi vállalkozásba. Míg korábbi tanulmányaimban (JOBBITT, S. 2008, 2009, 2011a, 2011b) Fodor földrajzi munkásságát a tudományon kívüli tevékenységével vettem össze, addig ennek a tanulmányomnak az a célja, hogy HAJDÚ ZOLTÁN felhívásának eleget téve (2006: XII) Fodor életútjának és szakmai munkájának a kapcsolatát elemezze.

Emlék Szatmárról

Észak-Erdély és vele együtt Szatmárnémeti visszatérését Romániához a II. világháború végén a legtöbb magyar, így FODOR FERENC is súlyos csapásként élte meg, és ez a csapás Fodort egészen 1962-ben bekövetkezett haláláig nyomasztotta (HAJDÚ Z 2006, 2009). Amikor 1952-ben a Szatmárról szóló munkája bevezetésének első változatát írta, arról is panaszkodott, hogy a trianoni határ visszaállítása elvágta a kutatókat azoktól a forrásoktól és adatbázisoktól, amelyek a városnak és környékének alapos történeti földrajzi bemutatásához szükségesek lennének. Hogyan tartható életben a város emlékezete, ha a fontos dokumentumok újra idegen kezekbe kerültek, és a levéltárak mélyén porosodnak? (FODOR F. 1954a: 1)

Kétségtelen, hogy FODOR FERENC Szatmár bizonytalan sorsa miatt érzett elkeseredése fokozódott a háború utáni években, de a magyar emlékezet (és közvetve a magyar identitás) sérülékenysége miatti aggodalma már 1941 júliusában megerősödött, amikor egy háromnapos látogatást tett a nem sokkal azelőtt felszabadított városban. A rövid hazatérés mélyen felkavarta. Bár kétségtelenül megkönnyebbült, hogy lelki és szellemi „szülővárosa” húszévnyi román uralom után visszakerült Magyarországhoz, és örömmel töltötte el, hogy ifjúkorának emlékeit felidézhetette, de nem tudott megszabadulni a nyugtalanító érzéstől, hogy sok minden megváltozott: a város és a környék „magyarságát” egy szűk emberöltő alatt mérhetetlen károk érték. Fodort elsősorban a magyar emlékezet elhalványodásának a gyorsasága ijesztette meg. Amikor végre esélye nyílt a hazautazásra, rémülten tapasztalta, hogy korábbi otthona eltűnőben van.

Valóban, a két évtizeden át tartó, a magyar történelmet, kultúrát és emlékezetet elnyomni igyekvő és a régiót a saját képére átformáló román erőfeszítéseknek megvolt az eredménye. Ámbár Fodor megpróbálta a szatmári román nemzetépítés hosszú távú hatásait jelentéktelennek bemutatni, nyilvánvaló, hogy a már lezajlott változások jellege és nacionalista hozzádélka komolyan aggasztotta. Úgy vélte, hogy a román „hódítók” nem vesztegették az időt, hogy a városképnek új karaktert adó projektekbe kezdjenek. A román hatóságok már 1920-ban megkezdték az utcák, épületek és a fontos tájékozási pontok átnevezését. Fodor szerint: „*A magyarság érzékenységre annyira sem voltak tekintettel, hogy legalább provokáló neveket ne használjanak. Így pl. éppen a Szent István teret egy időben Piața Trianonnak neveztek. [...] a régi Pannonia szálloda már 1920-ban Dacia nevet kapott, tekintet nélkül arra, hogy szecessziós magyaros stílusban ékeskedett.*” (FODOR F. 1954a: 251) A magyar nyelvű feliratokat románra cserélték, a magyar nyelvű reklámokat betiltották. Az erőszakos átformálás mindenre kiterjedt, még a város magyar „hangjai” is megszűntek: „*Ugyanekkor még a hangot is oláhra kellett változtatni, tehát elrendelték, hogy a cigányzenekarok ne merjenek csárdást játszani.*” (FODOR F. 1954a: 251–252)

Fodor álláspontja szerint a románok húszéves uralma alatt semmi nem volt szent a város átalakítóinak. Túl a meglévő épületek, utcák, terek átnevezésén a várostervezők egy ambiciózus „városmegújítási” programba is belefogtak, amelynek vélhetően nem volt más célja, mint hogy a város magyar történelmének és hagyományainak összes nyomát eltöröljék. Fodor azon is kesergett, hogy a szerinte építészeti szempontból tipikusan magyar épületeket a románok megsemmisítésre jelölték ki, és alacsonyabb színvonalú román épületekre cserélték le (vagy tervezték lecserélni). A város átszabásának kísérlete – tette hozzá Fodor – a legjobb esetben is csupán vagdalkozás volt, és csak a román nép civilizációs elmaradottságát bizonyította. Fodor kiemelte azt is, hogy a románok által a két világháború között megkezdett projektek jó része egészen a magyarok 1940-es visszatéréséig befejezetlen maradt: bizonyos esetekben a románok csak a rombolásig jutottak el, és semmiféle látható erőfeszítést nem tettek azért, hogy az elpusztított épületek helyére újakat emeljenek. Összegzésében Fodor hangsúlyozta, hogy a magyarokkal ellentétben a románok csak „pusztítók” és nem „építők” voltak: „*Az oláh uralom végéig inkább csak bontottak itt, mintsem építettek.*” (FODOR F. 1954a: 255)

Érdekes megemlíteni, hogy FODOR FERENCnek a város ivóvízellátásának és árvízvédelmének alapos ökológiai bírálatára is kiterjedt. Fodor úgy érvelt, hogy a magyar mérnökök a Trianon előtti időkben már tökéletesen megoldották a város minden hidrológiai problémáját, így akkor senkinek nem kellett aggódnia árvizek vagy az ivóvíz mennyisége és minősége miatt. A románok viszont hanyagságuk miatt képtelenek voltak arra, hogy fenntartsák és folytassák a korábbi magyar hidrológiai munkát. Minden elképzelésük, amit az árvízvédelemmel kapcsolatban megfogalmaztak – sok más törekvésükhöz hasonlóan – csak terv maradt. (Annak ellenére, hogy élvezhették volna a tapasztalt és egyben kulturálisan és intellektuálisan „fejlettebb” magyar szakemberek korábbi terveire támaszkodás előnyét.) Ez volt az oka annak, írta Fodor, hogy 1940 februárjában és márciusában a város és a környék talán a legkomolyabb árvízvet szenvedte el az 1888-as „nagy árvíz” óta. Bár ez az árvíz nem volt olyan pusztító, mint a korábbi, de a károk igen súlyosak voltak, és minden bizonnyal még rosszabb lett volna a helyzet, ha a fontos munkálatokat a magyarok nem végezték volna el még az I. világháború előtt. „*A kár igen súlyos volt. Az árvíz nem pusztított ugyanolyan mértékben, mind az 1888-i [...] de az csak annak köszönhető, hogy a magyar uralom idejében ellátták a várost védőművekkel, viszont hogy a folyó mégis kilépett és éppen a vágóhídnál, ez csak hatósági gondatlanság eredménye volt.*” (FODOR F. 1954a: 250)

Fodor felháborodását nemcsak a románok feltételezett műszaki inkompetenciája, hanem a régió teljes átformálását célzó törekvése is kiváltotta. Legjobban az a vakmerő lendület dühítette, amellyel az „idegen” nép a táj (és ezen keresztül az ott élő emberek) „átkódolásába” fogott (FODOR F. 1954a: 251–252). Fodor eleinte eltúlzott magabiztossággal felszínes erőfeszítéseknek minősítette a román törekvéseket, s úgy érvelt, hogy az idegen hódítók elpusztíthatják a magyar struktúrákat, papíron megváltoztathatják a helyneveket, de soha nem lesznek képesek arra, hogy ezeket a neveket sikeresen és véglegesen rávéssék a földre. Lehetetlen – írta Fodor –, hogy a táj magyar lelkét románná változtassák. Így fogalmazott: „*Még a határ ősi magyar dűlőnevei is oláh neveket kaptak, legalábbis papíron, de ezt már nem tudták ki is írni a földekre. [...] Szélmalomharc volt az, s a magyarság emlékezetéből sohasem sikerült kiirtani az ősi magyar helyneveket.*” (FODOR F. 1954a: 251). De talán Fodor mégsem volt annyira biztos a dologban, mint amennyire el akarta hitetni az olvasóival. Magabiztos kijelentését, miszerint románoknak soha nem fog sikerülni a város imázsának átalakítása, beárnyékolja a városi levéltár állapota fölötti aggodalma. Amikor 1941 nyarán Szatmárnémetibe utazott, hogy a várost bemutató átfogó földrajzi munkájához anyagot gyűjtsön, megrettent attól, hogy a pótolhatatlan térképeket és dokumentumokat

tároló dobozok poros polcokon penészednek, miközben a levéltárhoz a magyaroknak évekig nem volt hozzáférésük (FODOR F. 1954a: 1). Ez nyilvánvalóan nyugtalanította Fodort. Hiszen levéltári források nélkül – a nemzeti narratíva és a táj szimbolikus reprezentációi nélkül – nincs tartós emlékezet, nincs magyar múlt, így nincs magyar jelen és jövő sem.

Fodor szorongását, a magyar múlt dokumentumainak 1941-es állapota miatti aggodalmát nem csak a háború utáni Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzete fokozta, és nem is csak Trianon kérdéséről a kommunisták által kikényszerített hallgatás, hanem a városban maradt magyarok egy részének megkérdőjelezhető lojalitása is. Annak ellenére, hogy a románokkal szembeni megvetése nyilvánvaló (a románokat a kéziratban lépten-nyomon civilizálatlan, barbár népként mutatja be), Fodor gondosan hangsúlyozza azt is, hogy a magyar emlékezet eltűnéséért a magyarokat is felelősség terheli. A saját narratíváját SZEKFŰ GYULA *Három nemzedékének* (1935) kritikai elemzési keretére építette fel, és nagy teret szentelt Szatmár hosszú, 19. század alatt bekövetkezett erkölcsi és lelki hanyatlásának is. Azt hangsúlyozta, hogy a kiegyezést követő dekadens liberális korszak sajnálatos (és viszszatekintve elkerülhetetlen) előkészítője volt a két világháború közötti magyar megalkuvásnak. Ugyan Fodor dicsőítette a legyőzhetetlen magyar szellemiség eszméjét, de kritikával illette a Trianon után Szatmárnémetiben maradt magyarok egy részét, akik láthatóan készek voltak arra, hogy valamilyen mértékig asszimilálódjanak, sőt együttműködjenek a román hódítókkal (FODOR F. 1954a: 248–49). Ez pedig – vélte Fodor – nem jó előjel Szatmár mint magyar történelmi, sőt spirituális hely jövőjét illetően.

Fodor hitt abban, hogy a kommunizmus nem tart örökké, és Magyarország visszatérhet majd az igazi keresztény-nemzeti gyökereihez, munkájában mégis kitapintható az elkeseredettség; a melankolikus, néhol elégikus hangütés elárulja Fodor kétségeit a város (és a nemzet) jövőbeli rehabilitációját illetően. Mindenekelőtt a megbízhatatlan magyar elemek tettek sokat azért, hogy aláássák a város magyar voltát, miközben a régió átalakítására irányuló román erőfeszítések – ha csupán felszínesen is, de – átformálták a tájat. Még a levéltár is – a magyar emlékezet mindennél fontosabb megőrzője – ki volt téve a végleges eltűnés veszélyének. Fodor a Szatmárról szóló „életrajzát” talán nem is annyira az újraegyesített Magyarország felépítéséhez szánta mintául, hanem inkább afféle időkapuszulát, „hagyatékot” akart készíteni a jövő magyar generációinak, hogy megfelelően meggyászolhassák majd, amit a nemzet elvesztett. Talán úgy érezte, mindössze ennyi az, amit megtehet. Annak a feladatnak szentelte magát, amelyet a történész SUSAN CRANE (1997: 1372) így foglalt össze: „*megőrzése mindannak, ami különben szellemileg és materiálisan egyaránt elveszne*”. Fodor legalább azt szeretne volna elérni, hogy az eljövendő generációk megfelelően őrizzék meg emlékezetükben Szatmárnémetit és az egész szatmári tájat.

Bár a gyakorlati nemzeti célok eléréséhez talán keveset tehetett hozzá az emlékezésnek ez a módja, ontológiailag viszont egyáltalán nem volt közömbös. Ahogy az irodalomtörténész AARON BEAVER mutatott rá egy közelmúltban megjelent esszéjében, az a gyászos, elégikus írásmód, amely Fodor kéziratát is jellemzi, mély egzisztencialista jelentéssel telített. Beaver JEAN-PAUL SARTRE-nak *A lét és a semmi* (2006) című művében bevezetett „másokért létezés” ontológiai fogalmát használva amellet érvel, hogy az elégia (Fodor művét bizonyosan tekinthetjük elégikus jellegűnek) több mint egyszerű megemlékezés valakinek a konkrét emlékéiről. Arra emlékezve, hogy mi veszett el, az elégia szó szerint megalkotja, és így meg is őrzi az emlékezés tárgyát. Az elégikus emlékezés hiányában – írja Beaver – a halott „*nem csak hogy megszűnik létezni, hanem igazából nem is létezett sohasem*” (BEAVER, A 2008: 600 – kiemelés az eredetiben). Fodor számára tehát „szellemi szülővárosának életrajza” nem csak egyszerűen azt biztosította, hogy a városra emlékezni fognak; igazi szolipszista felfogásban ez garantálta a városnak, mint magyar városnak a létezését – a múltban, a jelenben és a jövőben.

A szolipszizmus arra a gondoltra épül, hogy a külvilág nem létezik az egyén érzékelésétől és tapasztalataitól függetlenül. FODOR FERENC természetesen visszaautasította volna azt a gondolatot, hogy a nemzet csak azoknak a képzeletében létezik, akik érzékelik, azonban, ahogy más tanulmányomban (JOBBITT, S. 2011b) rámutattam, időről-időre kénytelen volt azzal a lehetőséggel szembesülni, hogy a nemzet egy tudati konstrukció. Ha ugyanis azt szeretnék, hogy a jövőben is létezzen, akkor a nemzeti elitnek emlékeznie kell a nemzet múltjára, folyton tudatosítania kell a nemzet létezését. Nemcsak azért fontos a szolipszizmus segítségül hívása Fodor gondolatainak értelmezéséhez, mert segít megérteni azt az elfedett szorongást, ami átjárja Fodor nacionalista földrajzi munkáit, hanem azért is, mert sokat elárul a nacionalista gondolkodásban az emlékezet és modernitás összekapcsolódó kérdéséről.

Emlék Fodor Ferencről

Bár Fodor „Szatmár-életrajzának” (a szocializmus korában íródott földalatti munkaként) elsődleges célja nyilvánvalóan a konzervatív-nemzeti emlékezet megőrzése volt (Fodor tudta, hogy ez a munka a kommunizmus alatt soha nem fog megjelenni), de az írás egyben azt a célt is szolgálta, hogy saját magának is emléket állítson. Az 1948-49-ben bekövetkezett politikai változások ugyanis nehéz helyzetbe hozták Fodort. A kommunista rezsim megfosztotta egyetemi katedrájától, és megkérdőjelezte tudományos fokozatát (Fodor benyújtott ugyan egy kandidátusi értekezést, de azt nem bírálták el). Ezután az egyetlen esélye arra, hogy valamilyen formában jelen maradjon a tudományos életben az volt, ha olyan tanulmányokat (is) készít, amelyek a kommunista rendszerben is hasznosnak ítéltetők. HAJDÚ ZOLTÁN (2006, 2009) hívta fel a figyelmet arra, hogy Fodor a szocializmus időszakában is számos fontos, magas színvonalú munkát publikált (FODOR F. 1952-1954; 1953a; 1953b; 1954-1956; 1954b; 1954c; 1955a; 1955b; 1957). A kelet-közép-európai értelmiségiek többségéhez hasonlóan Fodor is abba a helyzetbe került, hogy csak akkor publikálhatott és maradhatott értelmiségiként jelen a szakmai közéletben, ha valamilyen formában (még ha a legminimálisabb mértékben is) alkalmazkodott a rendszerhez (MILOSZ, Cz. 1992).

De ami ennél is fontosabb volt, így tudott tudósként megélhetést biztosítani magának és családjának, amikor nyugdíját csökkentették, illetve folyósítását átmenetileg felfüggesztették. (Ugyanebbe a megalázó helyzetbe került több középosztálybeli értelmiségi is – köztük Fodorhoz hasonlóan nyugalmazott professzorok, mint például a történész HAJNAL ISTVÁN [GYÁNI 2006] –, akiket nemcsak tudományosan hurcolt meg az új rendszer, hanem anyagilag is igyekezett ellehetetleníteni. Nem véletlen, hogy szinte mindegyikük életrajzában közös elem a megroppanó egészségi állapot, a korai halál.) Fodor 1954-ben például 16.000 Ft-ot kapott a Honvéd Térképészeti Intézet által publikált háromkötetes *A magyar térképírás* című művéért. Fodor a mű előszavában lerója a kötelező tiszteletkört: „A szocializmus építő munkája lehetővé tette, hogy a hazai térképezésünk összefoglaló történetének, eddig szakirodalmunkból hiányzó munkája kiadásra kerülhet.” (FODOR F. 1952-1954: 1.), ugyanakkor a kiadatlan önéletrajzi munkájában nem rejti el a szerzői tiszteletdíj miatti örömet sem: a pénzből új ruhákat tudott vásárolni az egész családjának. Önéletrajzi munkájában ezt a bejegyzést fűzte 1954. november 24-hez: „Megküldték a *Térképírás c. munkám árát. Elkezdtük a bevásárlást.*” (FODOR F. 1959: 56–57.)

Valószínűleg ez volt az egyetlen módja annak, hogy továbbra is abban a házban éljenek, amelyet ő maga építtetett Budapesten az Ábel Jenő u. 31-ben. Bár a Fodor család szerencsés volt, mert nem telepítették ki őket 1951-ben, de házukat 1952 februárjában államosították, és ettől kezdve nem csak a bérlőkkel kellett egy fedél alatt élniük, hanem lakbért is

kellett fizetniük. Figyelembe véve a család ingatag pénzügyi helyzetét, Fodor nem látott más utat, minthogy olyan munkákat is írjon, amelyek az új rendszerben is megjelenhetnek. Fontos rámutatni arra, hogy Fodor ezeket a munkáit arra is használta, hogy befolyásolja a döntéshozókat, amikor a háza ügyében a hatóságokkal levelezett (leveleiben sokszor utalt a frissen megjelent tudományos munkáira és „dolgozó” voltára). Egy levélben például, amit a XI. kerületi Közületi Ingatlan Kezelőség 17. sz. kirendeltséghez írt 1952. június 23-án, Fodor azt panaszolta, hogy az éves lakbérét méltánytalanul megemelték. „65 évem ellenére ugyanis még mindig a demokrácia kultúráját szolgálom”, kezdte panaszát, majd bemutatatta azokat a fontos tudományos munkákat, amelyeket az MTA Földrajzi Bizottsága és Művészettörténeti Bizottsága, illetve a Honvéd Térképészeti Intézet számára készített. Mivel tudományos munkáját nagyjából otthon végezte, Fodor azzal érvelt, hogy a megemelt lakbér miatt kisebb lakásba kellene költözniük, és ez jelentősen megnehezítené (sőt lehetetlenné tenné), hogy tovább dolgozzon. A dolgozósobájá és a könyvtára nélkül, írta határozottan Fodor, nem lenne képes, hogy elvégezze azt a munkát, amellyel az állami intézetek bízták meg. „Ez semmiképpen sem lehet a demokrácia kultúrájának érdeke.” – zárta rövidre a kérdést. Egy másik, 1957. július 9-én keltezett levélben Fodor és a felesége a XI. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságához fordult annak érdekében, hogy házuk tulajdonjogát visszaszerezzék. Fodor a levélhez egy listát mellékel a szocializmus időszaka alatt megjelent munkáiról, hangsúlyozva, hogy „A házban lakó családtagok valamennyien dolgozó emberek”. Saját munkájának fontosságáról pedig így írt: „Dr. Fodor Ferenc ny. egyetemi tanár 70 éves idős kora ellenére is minden igyekezetével azon fáradozik, hogy szocializmust építő országunk kulturális színvonalának emeléséhez hozzájáruljon”. (A leveleket részletesen bemutatja és elemzi: JOBBITT, S. 2008.)

Ez a színlelt politikai és ideológiai alkalmazkodás személyes és erkölcsi vonatkozásban semmi esetre sem lehetett könnyű Fodornak, mivel egyúttal azt is jelentette, hogy az általa megvetett rendszerben publikált, és így kitette magát az opportunizmus vádjának. Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor a szocializmus alatt keletkezett „földalatti” kéziratait, köztük a *Szatmár földje*, *Szatmár népe*, *Szatmár élete* című munkáját elemezzük. Ez az időkapzula-szerű tanulmány ugyanis nem csak azért íródott, hogy a város és a nemzet emlékezetét megőrizze, hanem azért is, hogy Fodor megvédje magát azoktól az esetleges kritikáktól, miszerint eltávolodott volna az általa vallott nemzeti-konzervatív értékektől, és ezzel elárulta volna Magyarországot és a magyar népet.

Ez a körülmények között kivitelezett mű, amelyben nemzet, város és egyén szorosan összekapcsolódik, kitűnő lehetőséget biztosít az emlékezet és a személyes identitás közti fontos kapcsolatok elemzésére; pontosabban annak vizsgálatára, hogy az emlékezés és az önmeghatározás aktusában milyen szerepet játszik a narratívák, képek, tárgyak, sőt földrajzi terek gondosan összeválogatott rendszere. PAUL RICOEUR (2000) *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli* [Emlékezet, történelem, felejtés] című művében úgy fogalmaz, hogy a nem önmagunkra, hanem valami másra való emlékezés is szorosan függ a saját magunkról alkotott képtől, attól, hogyan látjuk magunkat a jelenben és attól, hogyan vetítjük ki ezt az önképet a jövőre. Összekapcsolva ezt a gondolatot Ricoeur-nek azzal a meglátásával, hogy a „pragmatikus” vagy „aktív” emlékezet mély fenomenológiai értelemben kreatív, Ricoeur azt vallja, hogy egy tárgyra való emlékezésben (Fodor esetében egy egész városra való emlékezésben) saját magunkra emlékezünk (RICOEUR, P. 2000).

Az emlékezésnek a Ricoeur által bemutatott önmeghatározó és önéletrajzi szerepe kitalálható Fodornak a szocializmus alatt írt „földalatti” földrajzi munkáiban, mindenekelőtt a *Szatmárról* szóló „életrajzában”. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy Fodor hogyan különíti el (majd hogyan elemzi) a modern kor periódusait a 19. század elejétől a II. világháborúig. Fodor három időszakra osztja ezt a másfél évszázadot: keresztény kon-

zervativizmus, 1800–1867; hanyatló „zsidó” liberalizmus, 1867–1920; román barbarizmus, 1920–1940. A felosztás Fodor világlátását tükrözi: Szatmárt a 19. század elején messzire tekintő püspökeinek sora építette ki egy modern, de erkölcsileg és kulturálisan konzervatív városossá. Majd a magyar erkölcsösségnek és szorgalomnak ez a ragyogó példája folyamatosan romlott le 1867 és az I. világháború között, amikor a dekadens liberalizmus és az agresszív asszimilációs politika nemhogy erősítette volna, hanem inkább gyengítette a nemzetet. Bár Fodor is elismerte, hogy ez a korszak soha nem látott növekedést és gazdasági prosperitást hozott a városnak, de kárhoztatta a modernizációs folyamat elvtelen és erkölcstelen jellegét. Még ennél is kritikusabb volt az etnikai kisebbségek ellentmondásos és a degeneráló hatású, széleskörű magyarosításával szemben, annak a városra gyakorolt társadalmi és kulturális következményei miatt. Emiatt meggyengülve kellett a város magyar polgárságának felvennie a nehéz harcot az elnyomó és végül a magyarságot megroppantó románokkal szemben a két világháború között.

Szatmárnémeti történetének ez a sajátos tagolása és tárgyalása két dolgot tett lehetővé Fodor számára. Egyrészt alkalmat teremtett arra, hogy elkülönítsen egy igazi magyar magot: egy római katolikus, erkölcsében konzervatív és hazájához hű csoportot, akik különösen hűségesek akkor, ha hazájukat támadás éri. Fodor narratívájának igazi hősei kétségtelenül ennek a magyar csoportnak a tagjai, keresztény férfiak és nők (mindenekelőtt azonban papok, tanárok és tudósok), akik a modern Magyarország igazi felépítői voltak a 19. század első felében, és akik fő védelmezői is lettek a következő korszak belső hanyatlása, majd idegen megszállása idején. Másrészt ez a felosztás azt is lehetővé tette, hogy közvetve saját magát is elhelyezze ebben a magyar magban, identitását konzervatív-nacionalista magyarként ennek a csoportnak az önképéhez kösse. Ha összehasonlítjuk ezt a munkát Fodor más, kiadatlan önéletrajzi írásával, akkor könnyen kimutatható, hogy Fodor Ferenc magát egy olyan magyar élcsapat tagjának látta, amelynek – még akkor is, ha be volt zárva (legalábbis átvitt értelemben) iskoláinak, templomainak falai közé – sikerült a zsarnokság és a hanyatlás erőit feltartóztatni. *A magyar lét földrajzának* bevezetésében például, vagy éppen az életének különböző szakaszaiban írt, kiadatlan önéletrajzi vázlatában (I. *Önéletrajz / Curriculum vitae és Élettörténet*). Fodor úgy tekintett a saját oktatói, tudományos munkájára, konzervatív társadalmi szerepvállalására mint Magyarország erkölcsi védelmének fontos részére (FODOR F. 1940, 1946, 1941–1950). Amikor úgy fogalmazott, hogy [a város] „*hagyományos és gyökeresen magyar életét a liberális korszak gyökeretlen és mindinkább nemzetietlen szelleme csak a szatmári keresztény egyházak és iskolák, meg a püspök intézményeinek kapuin belülre szorította vissza*”, könnyű felismerni, hogy Fodor, aki a szatmári katolikus gimnázium növendéke volt, később pedig katolikus iskolákban tanított, magát a nemzetvédelem ilyen formájával azonosíthatta. (FODOR F. 1954a: 169; l. még TILKOVSKY L. 2001, HAJDÚ Z. 2006, 2009, HANEBRINK, P. 2006.)

Az, hogy Fodor Szatmárnémetit szülővárosaként említi annak ellenére, hogy nem ott született, új megvilágításba is helyezi tanulmányának életrajzi oldalát. Valójában Fodor Tenkén (ma: Tinca, Románia), egy Szatmártól nagyjából 125 km-re fekvő községben született, és csak tízéves korában, gimnáziumi diákként került a szülőfalujához képest nagyvárosias Szatmárnémetibe. Bár, ahogy HAJDÚ ZOLTÁN írja: „*Fodor sohasem szégyellte [...] szülőhelyét*” (sőt *Az elnemsodort falu* című 1942-ben megjelent könyvét is Tenkének szentelte) (HAJDÚ Z. 2006: XIII), mégis gyakran utal Szatmárra mint „*második szülőföldjére*” (lásd pl. FODOR F. 1931). Ha figyelembe vesszük, hogy személyiségformáló éveinek jó részét Szatmárnémetiben töltötte, akkor érthető, hogy miért tekintette Tenke mellett ezt a várost is szülővárosának. Ahogy ő maga fogalmazott: „*[...] az a táj, amelyben emberi öntudatunkra ébredünk, ahol öntudatosan és céltudatosan válunk lelki-emberré, nem mindig a szülőföld, hanem az, amely ifjúságunkat körülveszi. Ez a „lelki-szülőföld”. Szatmár az*

én lelki szülőföldem [...]” (FODOR F. 1954a: 2). Ha ezt a forrást összehasonlítjuk Fodor más, kiadatlan önéletrajzi írásaiival (különösen fontos ebből a szempontból az *Élettörténet* című munkája [1941–1950]), akkor világossá válik, hogy számára Szatmár nem egyszerűen az öntudatra ébredés helye volt, hanem sokkal inkább az a hely, ahol az igazi önképét formálni és kifejeleszteni kezdte, ahol identitását tudósként, férfiként, katolikusként és nacionalistaként megalkotta. Szatmárnémeti azért is fontos volt számára, mert itt tette az első kísérletet arra, hogy meghatározza, „kódolja” saját magát, hogy lefedtesse alapelveit és elkezdjen eltávolodni – legalábbis értelmiségiként – a szegény, vidéki, tenkei származásától. Bár Tenkéről mindig szeretettel emlékezett meg, talán valóban Szatmár volt az igazi szülővárosa (még akkor is, ha a képzeletében élő város különbözött a valótól). Ez a város meghitt szimbolikus térként szolgált, amit felidézve mindig (még a kommunizmus alatt is) megnyugvást és életének, munkájának értelmet talált.

Kétségtelen, hogy Fodor számára a tudományos munka az identitás kifejezésének és megőrzésének fontos eszköze volt, de semmi esetre sem volt önmagában elegendő arra, hogy kielégítse a második világháború alatt Fodornál érzékelhető heves önéletrajz-írási késztetést. Még a részletes *Élettörténet* összeállítása, amelyet 1941 januárjában kezdett írni, sem csillapította ezt a vágyat, különösen az ugyanez év nyarán Szatmárban szerzett új tapasztalatai fényében. A város meglátogatása alatt ráébredt, hogy a narratívák a tényszerű bizonyítékok támogatása nélkül törékenyek. Ezért elkezdett dokumentumokat, leveleket, fényképeket és más emléktárgyakat gyűjteni, rendszerezni, hogy alátámassza, illetve illusztrálja azt az élettörténetet, amelyet annyira megírni és a jövőre hagyni akart. Élete során oly sokszor támadták meg jó hírét, rendült meg az identitása, hogy félelem tölthette el attól, mi történik a halála után, amelyet ráadásul egyre közelebbnek érzett. Ha pedig meg akarta erősíteni az önmagáról szóló történetet, akkor a lehető legfeszesebbre kellett húznia a szálakat. Fodor életrajzi munkáiban ténylegesen kimutatható egy erős vonás: tudatában volt annak a makacs szkepticizmusnak, amelyet a tudósok egy csoportja az életrajzok történeti forrásként való felhasználásával szemben táplált, azoknak megkérdőjelezhető objektivitása és igazságtartalma miatt. Mintha válaszolni akart volna arra a kihívásra, amelyet JEREMY POPKIN (2005: 47) így írt le: „*abból fakadó félelem, hogy az életrajzírónak folyton definiálni kell a saját narratív identitását, anélkül, hogy biztos lenne abban, hogy az olvasói elfogadják majd az eredményt.*”

Az igény, hogy az élettörténetéhez egy objektív alapozást készítsen, a legszembetűnőbben abban a 21 darabból álló fényképalbum-sorozatban öltött testet, amelyet valamikor 1941 nyara és a háború vége között kezdett összeállítani. Bár az albumok nagy része minden bizonnyal a háború után készült (többségük 1948 után), maga a gyűjtőmunka (legalábbis eleinte) válasz volt arra az egzisztenciális bizonytalanság, már-már reménytelenség nyomasztó érzésére, amely Fodort hatalmába kerítette a háború alatt. Nincsenek ugyan az albumokban részletes magyarázó szövegek, de a kiválogatott dokumentumok és fényképek elrendezésével egy olyan történetet mesélt el, amely kiegészítette és megszilárdította az önmagáról szóló többi, csak szöveges történetet. Az albumba ragasztott képek és dokumentumok átfedtek és támogatták egymást: így teremtték meg a szorosra szőtt jelentési hálót, és egyúttal kioltották a szétforgácsolódás és a szétesés erőit, amelyek Fodort egész életében gyötörték. Az albumok az összerendezett, szerves egész képét sugallták – Fodor minden bizonnyal bízott abban, hogy a kötetek hozzájárulnak élettörténete pontos elmondásához és rekonstruálásához.

A többé-kevésbé kronologikusan és tematikusan összerendezett albumok Fodor életútját és személyiségformálódását tenkei gyerekkorától kezdve egészen budapesti időskoráig, az 1950-es évekig végigkísérték. A kötetek, akár életének egy meghatározott időszakát, akár pedig nemzetépítő munkájának (cserkésztevékenységének, pécsi, majd budapesti tanterületi főigazgatóságának) valamilyen oldalát mutatták be, mindig gondosan kimunkált

montázsokon és a stratégiai helyekre elhelyezett dokumentumokon, fényképeken keresztül ténszerűen támasztották alá Fodor személyes történetét. A tények stratégiai pozicionálásával és átfedésük gondos biztosításával FODOR FERENC olyan élettörténetet épített fel, amelyben a kreatív, erkölcsös és alapvetően független személyiség szervesen kapcsolódott saját múltjához, családi és földrajzi gyökereihez: az élete értelmét ezekből nyerte. Mindez nagyon hasonlított a *Szatmár földje*, *Szatmár népe*, *Szatmár életében* a Szatmárnémetiről megteremtett, mindent átfogó narratívához: az időtlen, de teleologikusan fejlődő magyar identitás narratívájához.

Ahogy HAYDEN WHITE fogalmazott: minden önéletrajz „*egy sajátos cselekményesítés terméke, amit az egyén életének eseményeire rákényszerít*” (idézi POPKIN, J 2005: 35). PAUL RICOEUR továbbfejlesztette ezt a gondolatot, és úgy érvelt, hogy a cselekményesítés arra szolgált, hogy az élet történetét az egyszerű számbavételtől annak magyarázatává alakítsa át (idézi POPKIN, J 2005: 39). Fodor 21 albuma közül az első tökéletesen példázta a White által kidolgozott és Ricoeur által továbbfejlesztett „cselekményesítés” elméletét. Bár a fényképek és dokumentumok elrendezése nem követett szigorú kronologikus rendet, Fodor tudatos narratíva-építése egyértelmű volt. Mintha ezt a kötetet arra szánta volna, hogy bevezetést írjon az önéletrajzához, gyors áttekintést nyújtson életének eseményeiről 1940-1941-ig. Ez az album arra is szeretne válaszolni, hogy honnan indult FODOR FERENC és mi lett belőle a II. világháborút megelőző évek során. Az első oldalakon igazi falusi gyökereit bizonyította be, majd azt mutatta meg, hogyan formálta ezt a „nyersanyagot” pallérozott, termékeny és mindenekelőtt erkölcsös férfivá. Ezt követően bemutatta a szatmári gimnáziumban és a budapesti tudományegyetemen szerzett iskolai sikereit, majd végigkövette akadémiai karrierjének legfontosabb állomásait az 1930-as évek végéig. Az album a különböző minisztériumi és egyetemi hivatalok köszönő és elismerő leveleivel zárult: Fodor a fiatalkori neveltetése és a későbbi munkája közti kontinuitásra utalt. Mint az összes ezt követő kötetben, a középpontban itt is sokkal inkább saját maga állt, mint a családja. Ha a családja is megjelenik, akkor az csupán a keresztény tudós férfi identitásának passzív hátteréről szolgált.

Persze Fodor Ferenc nem kerülhette ki, hogy olyan képeket is betegyjen az albumokba, amelyek életének lehangoló és kellemetlen eseményeire emlékeztették. Például az édesanya sírjának fotói vagy a 20 éves korában, 1936-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt Zoli fiának fényképei dokumentálták, hogy milyen veszteségek érték élete során. Mégis, az ebben és más albumokban is megjelentetett fájdalmas és negatív emlékek ellenére, amelyek identitásának törekenységére, kisebb-nagyobb kudarcokra és csalódásokra is rámutattak, az egész vállalkozás mintha elfedte volna az egész életét végigkísérő harcot a melankólia, a bomlás, a csalódás érzésével szemben (Fodor kudarcairól és azok hatásáról lásd HAJDÚ Z. 2006). Ehelyett az albumokban a személyes sikerei, különösen az akadémiai sikerei kaptak helyet: a kötetek Fodor egységes és győztes személyiségének idealizált képét erősítik meg. Ahogy a szintetikus földrajzi munkája, különösen pedig a szocialista kori „földalatti” munkássága, úgy ezek az albumok is egyfajta kultikus, szimbolikus fontosságú tárgyként működtek, segítettek FODOR FERENCnek, hogy enyhüljön az ontológiai befejezetlenség és az egzisztenciális szorongás nyomasztó érzése. Bár Fodor a köteteket elsősorban a családtagjainak szánta, de ezek neki is megadták a megnyugvás érzését, visszaadták az életben való hitét a legnehezebb és legbizonytalanabb időkben.

Az önéletrajz-írási késztetés nemcsak Fodor személyes anyagaiban és kiadatlan, „földalatti” konzervatív-nacionalista földrajzi munkáiban mutatkozott meg, hanem a szocializmus időszakában megjelent munkásságában is tükröződött, különösen azokban az életrajzi vagy kvázi-életrajzi tanulmányokban, amelyek a 18-19. századi magyar geográfusok, tudósok életéről és munkáiról születtek. Jó példája ennek a *Magyar Vízimérnököknek a*

Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei című könyve, ami 1954-ben az MTA Műszaktörténeti Pályázatának I. díját nyerte el, és 1957-ben jelent meg. A mű hangsúlyát Fodor észrevehetően a konzervatív-nacionalista gondolkodók számára emblematikus politikus, Széchenyi István gróf hősies nemzetépítő munkájára helyezte (FODOR F. 1957). Ennél még beszédesebb volt az 1953-ban BALLA ANTAL életéről és munkásságáról megjelent tanulmánya. BALLA ANTAL, korának kiemelkedő (később elfeledett) magyar térképésze és természettudósa, Fodorhoz hasonlóan a tudományos munkája mellett műkedvelőként foglalkozott zenével, régészettel, művészettel is (FODOR F. 1953a). Fodor rövid tanulmánya Balla kartográfiai és tudományos teljesítményének alapvetően technikai aspektusaival foglalkozott, ezért első olvasatra száraznak és unalmasnak tűnhetett. Viszont a rövid kitérők, amelyekben a 18. századi tudós magánéletét mutatta be és az a méltatás, amelyben Balla munkásságának kreatív, művészi oldalát résziesítette arra utal, hogy Fodor a saját önképét vetítette ki kutatásának tárgyára. A fényképalbumokban a saját magáról kialakított kép több ponton is egyezett azzal, ahogyan Ballát láttatta. Amikor ugyanis Fodor a saját tudományos munkásságának nemzetépítő jelentőségét állította előtérbe, akkor nem csak olyan képeket és szövegeket helyezett el az albumok lapjain, amelyek művészi, fotográfusi, zenekedvelői erényeit dokumentálták, hanem olyanokat is, amelyek botanikai és utazói eredményeit mutatták be. Számos tájképet, madarat ábrázoló akvarellje került be például az albumaiba, ahogy olyan fotók is, amelyek tároगतözás közben örökítették meg. A szakmai és turistaútjainak fényképei és szöveges beszámolóí egy olyan ember önképét tükrözik, aki tudományos munkáján és a természet szeretetén keresztül magát szorosán a tájhoz és annak népéhez kapcsolódva látta.

A negyedik albumban elhelyezett három 1912-es fényképből álló montázs beszédesen mutatta be, hogyan látta Fodor önmagát, és hogyan akarta, hogy emlékezzenek rá. A képek abban az évben készültek, amikor gimnáziumi oktatómunkáját elkezdte Karánsebesben, és az életének több olyan fontos, összekapcsolódó aspektusát mutatják be, amelyek az identitásának és az önképének nélkülözhetetlen elemei voltak. Az oldal felső részén lévő fotón Fodor a tároगतójával látható. A kép kint a természetben készült, Fodor súlypontját a bal lábára helyezi, köpenye vállára vetve. Úgy néz ki, mintha játszana a hangszeren, de ahogy a kamera felé néz, abból kiderül, hogy a fotó biztosan beállított. A kép felirata egyszerűen: „1912 tavasz”. A középső képen Fodor Ferenc karánsebesi dolgozósobájában van. Ahogy annyi más képen, ami lakását, a dolgozósobáját ábrázolja, az íróasztala van a központban. A cím: „*Legénylakásom*”. Az alsó képen Fodor kiránduláshoz van öltözve. Bajor kalapot visel, köpenyt, magas szárú bakancsot. Egy fa tövében ül, az egyik kidudorodó gyökéren. Kezében sétapálca, térdén hátizsák. A fotós kissé lejjebb állt, így a kép nemes, emelkedett hangulatú lett. A felirata: „1912”.

A nemességnek, az úri virtusnak az érzése ugyanígy jelen volt a Balláról szóló tanulmányában is. Fodor kétségtelenül rokonlelket fedezett fel Ballában, olyan embert látott benne, akit nemcsak a tudományos kíváncsiság és a hazaszeretet motivált, hanem a természet szépségeinek csodálata is. Azt írta Balláról, hogy ő sokkal inkább művész volt, mint egyszerű technikai szakember, egy magas műveltségű tudós, aki térképeit a magyar növényekről készített élethű rajzokkal illusztrálta, és munkáit mitológiai és vallási szimbólumokkal ékesítette. Így fogalmazott: „*Balla még művésze volt a térképirásnak, utána már csak száraz mesterséggé vált az*” (FODOR F. 1953a: 53).

Ez a mondat véleményem szerint legalább annyit elárult az 1950-es évek tudományos-ságának természetéről, mint amennyit a 18. század végi magyar kartográfia állapotáról. Ezzel a megállapítással Fodor talán a saját nehézségeire és más tudósok hányattatott helyzetére is fel akarta hívni a figyelmet, akik rákényszerültek arra, hogy tudományos munkájukat az új rendszer követelményeihez igazítsák, megfeleltessék a szocialista országépítés

pragmatikus céljainak (GYÓRI R. – GYURIS F. 2012). Amikor Fodor kifejezte csodálatát Balla térképeivel, azoknak művészi, humanista erényeivel kapcsolatban, és hangot adott elégedetlenségének a következő korok funkcionális, de fantáziátlan térképészete miatt, közvetve azt is érzékeltette, hogy ő is úgy szeretne megmaradni az utódok emlékezetében mint egy kreatív, szabadon gondolkodó tudós, nem pedig mint egy olyan kutató, aki meghajolt a kommunisták igényei előtt.

Félelme, hogy rosszul fognak rá emlékezni vagy halála után teljesen elfelejtik, visszaköszönt a Balláról szóló életrajzában, illetve a Szatmárról szóló földrajzi „életrajzában” is. Aggudalommal töltötte el, hogy Szatmárnémetire helyesen emlékeznek-e majd (ha egyáltalán emlékeznek), és sérelmezte, hogy Balla neve „nyomtalanul eltűnt” a magyar tudománytörténetből és több nagy eredményét is osztrák tudósoknak tulajdonítják (FODOR F. 1953a: 53). Ezekbe a gondolatokba belevegyült a saját szorongása: végül őt is eltemeti és elfelejti majd a külföldi érdekeket és idegen ideológiát szolgáló rezsim. Talán nem túlzás megkockáztatni: Fodor Ferenc az „elveszett” város és a jelentős, de elfeledett magyar értelmiségi emlékének megőrzésével közvetve a saját emlékének megőrzéséről is gondoskodott.

Összefoglalás

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy posztmodern elemzési eszközök segítségével az emlékezet és az identitás-formálás komplex kapcsolatát vizsgáljam az 1950-es Magyarországon. Abból indultam ki, hogy Fodor Ferenc 1952-ben keletkezett kiadatlan kézírata, a „*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” kétféle módon is értelmezhető. Bár Fodor „Szatmár-életrajzának” (a szocializmus korában íródott földalatti munkaként) elsődleges célja nyilvánvalóan a konzervatív-nemzeti emlékezet megőrzése volt, az írás egyben egy sokkal nagyobb – Fodor félelmei által is motivált – önéletrajzi vállalkozásnak is részét képezte. (Fodor Ferenc attól tarthatott, hogy a szocializmus éveit alatt publikált tanulmányai miatt az utókor esetleg majd a rendszerhez való alkalmazkodással vádolhatja.) Kétségtelen, hogy a mű megírásával Fodor fő erőfeszítése az első világháború után elvesztett, és a második világháború után ismét Romániához csatolt város emlékének megőrzésére irányult. Amikor azonban Szatmárnémetinek emléket állított, akkor egyúttal önmagáról is szeretett volna valamilyen képet hagyni az utókorra. Egy olyan, nemzete iránt elkötelezett tudós portréját, akinek világgépe és identitása semmi esetre sem sérült azokban az években, amikor arra törekedett, hogy tudományos eredményeit valamilyen módon az új rendszer is elfogadja.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány egy korábbi, rövidebb angol nyelvű változata a Hungarian Studies Review-ban jelent meg 2009-ben (JOBBITT, S 2009). Szeretném megköszönni DREISZIGER NÁNDOR-nak az angol tanulmánnyal kapcsolatos tanácsait és segítségét és köszönetet szeretnék mondani GYÓRI RÓBERT-nek a bátorításért, a segítő meglátásaiért és a gondos fordításért.

STEVEN JOBBITT

California State University, Fullerton, Department of History / Lakehead University,
Thunder Bay, Department of History
sjobbitt@lakeheadu.ca

Fordította:

GYÓRI RÓBERT

ELTE TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

gyorirobert@caesar.elte.hu

IRODALOM

- BEAVER, A. 2008: Lyricism and Philosophy in Brodsky's Elegiac Verse. – *Slavic Review*, 67. 3. pp. 591–609.
- CRANE, S. 1997: Writing the Individual Back into Collective Memory. – *American Historical Review*, 102. 5. pp. 1372–1385.
- EVERDELL, W. R. 1997: *The First Moderns: Profiles in the Origins of Twentieth Century Thought*. – The University of Chicago Press, Chicago. 501 p.
- FODOR F. 1931: Emlékezetül. – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/4.
- FODOR F. 1940: Önéletrajz/Curriculum Vitae. – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/1.
- FODOR F. 1942: Az elnemsodort falu. – Athenaeum, Budapest. 260 p.
- FODOR F. 1941–1950: Élettörténet. – Magyar Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gy. H-20/1 28-97. 1/3.
- FODOR F. 1946: A magyar lét földrajza. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kéziratár, Ms. 10739/I. szöveg, 689 p., Ms. 10739/II. ábrák.
- FODOR F. 1953a: Balla Antal élete és műszaki munkássága. 1739–1815. – Tankönyvkiadó, Budapest. 59 p.
- FODOR F. 1953b: A Szamoshát ősvízrajza. – Földrajzi Közlemények, 77. 3–4. pp. 193–204.
- FODOR F. 1952–1954: A magyar térképirás I–III. – Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest. 441 p.
- FODOR F. 1954a: Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kéziratár, Ms 10.740/1.
- FODOR F. 1954b: Pozsony, Buda, Kolozsvár földrajzi helyzete legrégebb térképeinkben I. – Földmérési Közlemények, 6. 4. pp. 225–230.
- FODOR F. 1954c: Az Institutum Geometricum (Az Egyetem Bölcsészeti Karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet.) – Tankönyvkiadó, Budapest. 190 p.
- FODOR F. 1954–1956: A magyarországi kéziratok vízrajzi térképek katalógusa 1867-ig. I–III. kötet – Tankönyvkiadó, Budapest. 61 p.
- FODOR F. 1955a: Magyarország vízrajzi térképezése II. József korában. – Vízügyi Közlemények, 37. 3–4. pp. 379–396.
- FODOR F. 1955b: Pozsony, Buda, Kolozsvár földrajzi helyzete legrégebb térképeinkben II. – Földmérési Közlemények, 7. 1. pp. 45–51.
- FODOR F. 1957: Magyar Vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Tankönyvkiadó, Budapest. 267 p.
- FODOR F. [1959?]: Életem eseményei (1887–1959). – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/2.
- GYÁNI G. 2006: „ne deklarálnak mesterségesen ellenfélnek...” Hajnal István levelezéséből halála 50. évfordulója alkalmából. – *Korall* 7. 24–25. pp. 5–22.
- GYÓRI R. – GYURIS F. 2012: The Sovietisation of Hungarian geography, 1945–1960. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 154. pp. 107–128.
- HAJDÚ Z. 2006: Fodor Ferenc, a geográfus. – In: FODOR F.: A magyar földrajztudomány története. – MTA FKI, Budapest. pp. XI–XLII.
- HAJDÚ Z. 2009: Fodor Ferenc: Geográfus történeti és néprajzi érzékenységgel. – In: FODOR F.: Az elnemsodort falu. – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. pp. I–XXXV.
- HANEBRINK, P. 2006: *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944*. – Cornell University Press, Ithaca and London. 255 p.
- HÓMAN B. 1932: A történelem útja. – In: HÓMAN B. (szerk.): A magyar történetírás új útjai. – Magyar Szemle Társaság, Budapest. pp. 7–52.
- JOBBITT, S. 2008: *A Geographer's Tale: Nation, Modernity, and the Negotiation of Self in Trianon Hungary, 1920–1960*. – Unpubl. Ph.D. thesis, University of Toronto. 319 p.
- JOBBITT, S. 2009: Remembering Szatmár, Remembering Himself: The Geography of Memory and Identity in Ferenc Fodor's Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete. – *Hungarian Studies Review* 36. 1–2. pp. 15–38.
- JOBBITT, S. 2011a: *Playing the Part: Hungarian Boy Scouts and the Performance of Trauma in Interwar Hungary*. – AHEA: E-Journal of the American Hungarian Educator's Association, 4. www.ahae.net/e-journal

- JOBBITT, S. 2011b: Memory and Modernity in Fodor's Geographical Work on Hungary. – In: TÖTÖSY DE–ZEPETNEK, S.–VÁSVÁRI, L. O. (eds): Comparative Hungarian Cultural Studies. Purdue University Press, West Lafayette. pp. 59–71.
- MILOSZ, CZ. 1992: A rabul ejtett értelem. – Európa Könyvkiadó, Budapest. 352 p.
- POPKIN, J. 2005: History, Historians, and Autobiography. – University of Chicago Press, Chicago. 339 p.
- RICOEUR, P. 2000: La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli. –Seuil, Paris. 675 p.
- SARTRE, J-P. 2006: A lét és semmi. L'Harmattan Kiadó – SZTE Filozófia Tanszék, Budapest. 747 p.
- SZEKFŰ GY. 1935: Három nemzedék és ami utána következik. – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 508 p.
- TILKOVSKY L. 2001: Fodor Ferenc és Teleki Pál. A "bujdosó könyv" történetéhez. – In: FODOR F.: Teleki Pál. Mike és Társa Antikvárium, Budapest. pp. 503–557.